

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №№ 41-42, № 43, №№ 44-45. – Ст. 529.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №№ 40-41, 42. – Ст. 492.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №№ 35-36, № 37. – Ст. 446.
5. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
6. Закон України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 № 606–14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
7. Гражданский процесс. Хрестоматия : [учебное пособие] / Под ред. проф. М.К. Треушникова. – М. : Городец, 2005. – 896 с.
8. Говоруха М. Право прокурора на відкриття виконавчого провадження. Питання теорії і практики // Вісник прокуратури. – 2007. – № 8. – С. 60-64.
9. Говоруха М. Роль і місце прокуратури у виконавчому провадженні / М. Говоруха, М. Руденко // Юридичний Вісник України. – 2006. – № 37. – С. 8-9.
10. Говоруха М.М., Руденко М.В., Серета Г.П. Прокурор у виконавчому провадженні. Основи організації і діяльності : навчальний посібник. – К. : Видавничий Дім, 2008. – С. 60.
11. Дунас Т.О., Руденко М.В. Прокурор у цивільному процесі України: Сутність, завдання, повноваження : навчальний та науково-практичний посібник. – Харків юридичний, 2006.
12. Штефан М.Й., Омельченко М.П., Штефан С.М. Виконання судових рішень : навчальний посібник. – Київ : Юрінком Інтер, 2001.
13. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
14. Закон України «Про державну виконавчу службу» від 24.03.1998 № 202/98–ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
15. Наказ Генерального прокурора України від 28.05.2015 № 6гн «Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua>.
16. Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 13.12.2010 № 3 «Про практику застосування адміністративними судами законодавства у справах із приводу оскарження рішень, дій чи бездіяльності державної виконавчої служби» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
17. Загальна теорія в теорії організації і управління держави і права // За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків, 2003.
18. Прокурор в адміністративному судочинстві України : правові, теоретичні та прикладні проблеми : монографія / М.М. Руденко, М.В. Руденко. – Харків юридичний, 2010. – 276 с.

УДК 347.965.6

ДЕЯКІ ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН АДВОКАТА ІЗ СУДОМ (В АСПЕКТІ ДІЇ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ)

SOME PRACTICAL PROBLEMS OF LAWYER RELATIONS WITH THE COURT (IN THE CONTEXT OF THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY)

Заборовський В.В.

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права

Ужгородського національного університету

У статті досліджено взаємовідносин адвоката із судом в аспекті необхідності дотримуватися правильного балансу між потребою додержуватись поважного ставлення до авторитету судової влади та необхідністю адвоката в межах своїх повноважень виконувати обов'язки захисника (представника) у справі (принцип пропорційності). Зроблено висновок про те, що критика професійної діяльності судді й інших учасників процесу, якщо вона не спрямована на загальні професійні якості особи та не може бути віднесена до особистих образ, не повинна розглядатися як неповага до суду

Ключові слова: адвокат, неповага до суду, відповідальність адвоката, принцип пропорційності, адвокатський індемнітет.

В статье исследованы взаимоотношения адвоката с судом в аспекте необходимости придерживаться правильного баланса между потребностью соблюдать уважительное отношение к авторитету судебной власти и необходимостью адвоката в пределах своих полномочий выполнять обязанности защитника (представителя) по делу (принцип пропорциональности). Сделано вывод о том, что критика профессиональной деятельности судьи и других участников процесса, если она не направлена на общие профессиональные качества человека и не может быть отнесена к личным оскорблениям, не должна рассматриваться как неуважение к суду

Ключевые слова: адвокат, неуважение к суду, ответственность адвоката, принцип пропорциональности, адвокатский индемнитет.

In this paper, an analysis the relationship attorney with the court, in terms of the need to keep the right balance between the need to comply with respect to the authority of the judiciary and the need to advocate within its powers to act as a defender (representative) of the case (principle of proportionality). The conclusion is that the criticism of the professional activity of judges and other participants in the process, if it is not aimed at general professional qualities of the person, and can not be attributed to personal insults, not be considered as contempt of court

Key words: attorney, contempt of court, lawyer liability, principle of proportionality, lawyer indemnity.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 1 Конституції України наша держава є суверенною та незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Безсумнівно, у правовій державі відносини між адвокатом та судом повинні базуватися насамперед на взаємній повазі судді та адвоката. Проте, на жаль, у практичній діяльності досить часто зустрічаються випадки так званої «неприпустимої поведінки» як із боку адвоката, так і (частіше) із боку суду в процесі. Актуальність статті в цьому випадку полягає в необхідності з'ясування правильного балансу між авторитетом суду та необхідністю виконання адвокатом свого професійного обов'язку щодо захисту інтересів клієнта.

Стан дослідження. Проблема взаємодії адвоката із судом була предметом досліджень багатьох науковців. Серед учених, які досліджували окремі аспекти зазначеної проблеми, доцільно виокремити праці П.О. Астахова, Т.В. Варфоломеевої, Т.Г. Дабіжі, М.М. Кіпніса, С.Ф. Сафулька, А.В. Рагуліна, Д.П. Фіолєвського та інших. При цьому й сьогодні залишається достатня кількість дискусійних питань у цій сфері.

Метою статті є аналіз деяких аспектів взаємовідносин адвоката із судом в аспекті необхідності дотримуватися правильного балансу між потребою додержуватись поважного ставлення до авторитету судової влади та необхідністю адвокатом у межах своїх повноважень виконувати обов'язки захисника (представника) у справі (принцип пропорційності). Основними завданнями автор визначає такі: розкрити сутність указаних взаємовідносин, зокрема в аспекті проблеми можливості випадків неупередженого ставлення суду до діяльності адвоката; дослідити вітчизняну судову практику та практику Європейського суду щодо питань дії принципу пропорційності; на основі проведеного аналізу виявити прогалини та недоліки правового регулювання, що стосуються дотримання балансу між авторитетом суду й необхідністю виконання адвокатом свого професійного обов'язку щодо захисту інтересів клієнта.

Виклад основного матеріалу. В одній із наших статей нами розкривається правова природа відповідальності адвоката за прояв неповаги до суду. У цій статті ми відмічiamo: «Непередбачуваність у наслідках застосування норм, які регламентують відповідальність за неповагу до суду, пов'язана з тим, що в українському законодавстві відсутнє легально закріплене поняття «неповага до суду», натомість наявна значна кількість оціночних понять. Не зазначає національний законодавець і переліку ознак, які б надали можливість відмежувати дане діяння від інших подібних діянь (наприклад, обґрунтованої критики адвоката на адресу судді). Не вказаний в українському законодавстві й повний перелік діянь, які потрібно кваліфікувати в якості неповаги адвоката до суду» [1, с. 296]. На підставі цього ми доходимо до висновку, що на практиці суддя практично «самостійно» визначає, які діяння адвоката можуть бути розцінені як неповага до суду, а це не виключає можливих випадків упередженого підходу судді до діянь того чи іншого адвоката.

На жаль, приклади такої упередженої, неправомірної поведінки з боку суду щодо адвоката як учасника процесу прослідковуються й у правозастосовній практиці суду. Так, окремою ухвалою Господарського суду м. Києва від 4 листопада 2013 року (справа № 910/13513/13) [2] було доведено до відома Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури та Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Київської області про порушення порядку судового засідання та вияв неповаги адвоката до суду. Зазначена окрема ухвала була обґрунтована тим, що адвокат декілька разів не з'явився в судові засідання, а після оголошення судом ухвали про відкладення розгляду цієї справи він проявив неповагу до суду, гучно сперечаючись із судом щодо безпідставності, на його думку, відкладення

розгляду справи. Крім того, в окремій ухвалі зазначається, що адвокат припустився висловлювань, що принижують честь та гідність суду, оскільки некоректно висловлювався щодо упередженості судді в цьому судовому процесі, виявляючи сумнів у незалежності, безсторонності та справедливості судді.

Скасовуючи зазначену окрему ухвалу, Київський апеляційний господарський суд постановою від 8 січня 2014 року (справа № 910/13513/13) [3] встановив, що адвокат з'являвся в кожне судові засідання й подавав додаткові докази та клопотання, тобто брав активну участь у процесі розгляду справи в суді першої інстанції. Також у цій постанові відмічається, що в матеріалах справи відсутній будь-який письмовий доказ на підтвердження факту прояву неповаги адвоката до суду після оголошення судом ухвали про відкладення розгляду справи.

Подібна ситуація прослідковується й під час винесення постанови Ковельським міськрайонним судом Волинської області від 27 грудня 2012 року (справа № 0306/6360/2012) [4]. Однією з умов прийняття вказаної постанови стало те, що, на думку суду, адвокат не з'явився в судові засідання без поважних причин. Крім того, запізнившись на одне із судових засідань майже на 30 хвилин, у залі судових засідань на зауваження головної вступила в прирікання, проявивши явну неповагу до суду. Учинення вказаних діянь і стало підставою для суддівського реагування, зокрема для направлення письмового повідомлення голові кваліфікаційно-дисциплінарної комісії Волинської обласної колегії адвокатів про порушення адвокатом Правил адвокатської етики та вжиття відповідних заходів реагування.

Однак указані Ковельським міськрайонним судом Волинської області обставини не отримали свого підтвердження. Ухвалою апеляційного суду Волинської області від 10 січня 2014 року (справа № 0306/6360/2012) [5] зазначену постанову було скасовано, встановивши при цьому безпідставність посилань на порушення адвокатом вимог Закону України «Про адвокатуру» та проявлення ним неповаги до суду в судовому засіданні. Так, указаною ухвалою було встановлено, що неувка адвоката в судові засідання була викликана поважною причиною, зокрема унаслідок хвороби, про що суд було повідомлено належним чином. Також Апеляційний суд Волинської області вказує на те, що в матеріалах справи відсутні дані про те, що адвокат вступила в прирікання із суддею. Він зазначає, що під час обговорення питання щодо можливості слухання справи у відсутності потерпілої між суддею й адвокатом виникла полеміка з приводу прийняття заходів щодо якої потерпілої, у ході якої останній допускав не зовсім коректні висловлювання. Однак ці висловлювання адвоката балансували між потребою дотримуватись поважного ставлення до авторитету судової влади та необхідністю адвоката в межах своїх прав та обов'язків здійснювати повноваження захисника, а тому беззаперечно вважати їх проявом неповаги до суду не можна.

Про необхідність не порушувати баланс між потребою дотримуватись поважного ставлення до авторитету судової влади та необхідністю в межах обов'язків адвоката на здійснення захисту його клієнта вказує й Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який ухвалою від 29 серпня 2012 року (справа № 5-1892км12) [6] скасував окрему постанову Печерського районного суду м. Києва від 11 жовтня 2011 року. Зазначена постанова була винесена у зв'язку з тим, що, на думку суду, адвокат під час захисту інтересів свого клієнта у висловлюваннях та поясненнях проявляв неповагу до суду. Скасовуючи цю постанову, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ указує на те, що, незважаючи на те, що деякі з висловлювань адвоката були недоречними, при цьому вони обмежувалися лише критикою дій представників державного обвинувачення, а також виражали незгоду з діями голову-

ючого та стосувалися способу, у який судом здійснювався розгляд справи, що безпідставно було розцінено як критика загальних, професійних та інших якостей головуючого.

Про необхідність дотримуватися правильного балансу між потребою додержуватись поважного ставлення до авторитету судової влади та необхідністю адвокатом у межах своїх повноважень виконувати обов'язки захисника (представника) у справі, який у юридичній літературі отримав також назву принцип пропорційності [7, с. 20], ідеться й у рішеннях Європейського суду з прав людини. У такому разі викликає інтерес Рішення Європейського суду з прав людини, яке було постановлено в справі «Штойр проти Нідерландів» (Steur – Netherlands) за скаргою № 39657/98 від 28 жовтня 2003 року [8]. Так, заявник, зокрема адвокат, який представляв інтереси особи суринамського походження, заявляв, що слідчий служби соціального забезпечення здійснював неприпустимий тиск на його клієнта (використовуючи незнання ним мови) для того, щоб домогтися від нього викривальних показань. У свою чергу слідчий подав на заявника скаргу в порядку дисциплінарного провадження, стверджуючи, що адвокат займався поширенням необгрунтованих вигадок, які паплюжили його хорошу репутацію. Приймаючи це рішення, Європейський суд з прав людини вказав, що межі допустимої критики в деяких обставинах можуть бути ширшими стосовно посадових осіб держави. Указувалося на те, що критичні висловлювання стосувалися цієї особи як слідчого, який є працівником служби соціального захисту, були обмежені приміщенням зали суду та не були такими, щоб їх можна було прирівняти до особистих образ. Крім того, зазначалося, що правова оцінка заяв адвоката не повинна приводити до так званого заморожуючого ефекту щодо виконання ним свого професійного обов'язку стосовно захисту інтересів клієнта в майбутньому.

Подібна ситуація прослідковується й у Рішенні Європейського суду з прав людини в справі «Кіпріану проти Кіпра» (Kyprianou – Cyprus) від 15 грудня 2005 року за скаргою № 73797/01 [9]. У цій справі заявник, яким був адвокат, що виступав як захисник у кримінальній справі про вбивство, під час розгляду справи, зокрема перехресного допиту свідка обвинувачення, спочатку заявив клопотання про те, що судді його перервали, а потім про те, що члени суду перемовлялися один з одним і передавали один одному записки. Ці дії судом були розцінені як відкриті та неприпустимі неповага до суду та «якщо реакція суду на це не буде негайна й жорстока, <...>, правосуддю буде завдано згубний удар». Оскільки адвокат не відкликав свого клопотання, суд призначив йому покарання у вигляді позбавлення волі строком на п'ять днів із негайним приведенням вироку у виконання. Судді Європейського суду з прав людини в цьому випадку дійшли до висновку, що хоча висловлювання адвоката і є нечемними, але були звернені проти стилю ведення процесу суддями та зводяться тільки до цього предмета, зокрема до того, як судді підійшли до перехресного допиту свідка, який проводив заявник у ході здійснення захисту свого клієнта. Вони також звернули увагу на те, що не було додержано правильного балансу між необхідністю захистити авторитет судової влади та необхідністю захистити право заявника на вільне вираження думки, що могло мати наслідком уже згадуваний «заморожуючий ефект». Адвокатаві за завдану йому моральну шкоду було присуджено компенсацію в розмірі 15 тисяч євро.

Про необхідність дотримання вказаного балансу між авторитетом суду та необхідністю виконання адвокатом свого професійного обов'язку щодо захисту інтересів клієнта вказано й у Рішенні Європейського суду з прав людини в справі «Нікула проти Фінляндії» (Nikula – Finland) від 21 березня 2002 року за скаргою № 31611/96 [10]. Заявницю, яка виступала як адвокат захисту, було засуджено за

звинуваченням у дифамації (поширення компрометуючих, ганебних відомостей, незалежно від їх автентичності) за зроблені нею критичні заяви з приводу рішення прокурора, який, на її думку, використовував «рольові маніпулювання», що порушують його службові обов'язки. У цьому рішенні Європейський суд з прав людини зазначив, що хоча деякі з використаних термінів були недоречними, але критика адвоката суворо обмежувалася виконанням прокурором своїх обов'язків у справі проти клієнта адвоката, що слід відрізнити від критики, спрямованої на загальні професійні та інші якості особи прокурора. Він зазначив, що в цьому процесуальному контексті прокурор повинен був терпимо поставитися до суворої критики з боку заявниці в її ролі адвоката захисту. Європейський суд з прав людини вказує й на те, що не можна прирівнювати критику адвокатом дій прокурора, які носять процесуальний характер, до особистих образ прокурора.

Розглядаючи питання про дію вже згадуваного принципу пропорційності у відносинах між адвокатом і судом, зокрема щодо можливості критики процесуальної діяльності останнього, викликає певний інтерес і Рішення Європейського Суду з прав людини в справі «Гюндюз проти Туреччини» (Gunduz – Turkey) від 4 грудня 2003 року за скаргою № 35071/97 [11]. Цим рішенням Європейський суд з прав людини підкреслює, що хоча заявник і використовував зневажливий та образливий вираз, але він це зробив у усній формі під час телевізійної передачі в прямому ефірі, тобто в нього не було можливості змінити формулювання, переробити або відмовитися від нього, перш ніж ужитий ним вираз стане надбанням публіки.

Про необхідність дотримуватися правильного балансу між потребою додержуватись поважного ставлення до авторитету судової влади та необхідністю адвокатом у межах своїх повноважень виконувати обов'язки захисника, зокрема щодо здійснення критики процесуальної діяльності суду та інших учасників процесу, указує і низка науковців. Так, доктор юридичних наук П.О. Астахов зазначає: «Адвокат має право наполягати на тому, щоб суд уважно й належним чином розглянув кожен аспект справи його клієнта. На адвоката покладається обов'язок указувати на помічені ним помилки й недоліки. Із цією метою адвокат вільний у виступах із критикою всього, що має відношення до справи. Водночас такого роду критика повинна бути доречною та ґрунтуватися на фактах. Підстави для критики повинні бути ретельно продуманими» [12, с. 59].

Ми в основному погоджуємося з твердженням П.О. Астахова, але переконані, що адвокат наділяється не правом, а на нього покладено обов'язок щодо наполягання на належному та уважному розгляді судом усіх аспектів справи його клієнта. Подібною позицією притримується й український законодавець, який у ч. 1 ст. 44 Правил адвокатської етики [13] зазначає, що, дотримуючись принципу законності, адвокат водночас має бути наполегливим і принциповим у відстоюванні інтересів клієнта в суді, не поступатися своєю незалежністю в захисті й представництві прав та інтересів клієнта з метою не погіршити стосунків із суддями.

Слід відмітити, що обов'язок адвоката вказувати на помічені ним помилки й недоліки, а також кореспондуюче право виступати з критикою відносно всього, що має відношення до справи, міститься в згадуваному Рішенні Європейського суду з прав людини в справі «Нікула проти Фінляндії» (Nikula – Finland) від 21 березня 2002 року за скаргою № 31611/96 [10]. Крім того, ч. 2 ст. 44 Правил адвокатської етики передбачено, що адвокат не повинен залишати без уваги порушення закону, нетактовне й зневажливе ставлення суду та інших учасників процесу до його клієнта, його самого або адвокатури в цілому, а також має реагувати на відповідні дії у формах, передбачених чинним законодавством та/або актами Національної асоціації адвокатів України.

Подібної позиції про необхідність існування права адвоката на критику процесуальної діяльності судді, прокурора, слідчого в справі вказує і Т.Г. Дабижа. Вона зазначає, що така діяльність адвоката не може бути кваліфікована як протидія правосуддю, а також вказує на неможливість існування згаданого «заморожуючого ефекту», оскільки, якщо адвокат буде «усвідомлювати, що закон дозволяє суду накласти на нього штраф, більше того, піддати його тюремному ув'язненню за використання не того тону голосу або стилю мови, який неугодний суду, або за найменшу демонстрацію емоцій через напругу, то існує ймовірність, що адвокат змінить свою поведінку в суді, що завдасть шкоди інтересам особи, яку він захищає» [14, с. 26].

Висновки. Отже, зважаючи на вказане, можна дійти до висновку про необхідність законодавчого закріплення норм, які б забезпечили належний баланс між потребою додержуватись поважного ставлення до авторитету судової влади та необхідністю адвокатом у межах своїх повноважень виконувати обов'язки захисника (представника) у справі. Необхідність додержання вказаного балансу всіма учасниками провадження, у тому числі й суддями, повинна розглядатися як одна з основних умов належного здійснення правосуддя. Встановлюючи обов'язок адвоката не полишати без уваги порушення закону, нетактовне та зневажливе ставлення суду й інших учасни-

ків процесу до його клієнта, його самого або адвокатури в цілому, український законодавець повинен наділяти адвоката й певними процесуальними гарантіями в його професійній діяльності.

У цьому разі така гарантія діяльності адвоката, як його індемнітет (зокрема, норми п. 15 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») повинна бути не декларативною, а забезпечувати надійний механізм гарантування діяльності адвоката. Із цією метою, на нашу думку, у національному законодавстві повинні бути чітко закріплені норми, які б визначали межі процесуальної критики адвокатом діяльності суду та інших учасників процесу. Зокрема, на законодавчому рівні повинні бути закріплені норми, які б визначали, що використання адвокатом будь-яких своїх процесуальних прав (наприклад, під час заявлення різного роду клопотань, вказівки на те, що він буде оскаржувати незаконне, на його думку, рішення суду, тощо) не повинно розглядатися як неповага до суду.

Не повинна розглядатися як неповага до суду і критика професійної діяльності судді й інших учасників процесу, але якщо вона не спрямована на загальні професійні якості особи та не може бути віднесена до особистих образ. Така критика має бути обґрунтованою, вона повинна бути спрямована на припинення неправомірних дій указаних осіб, а також не має супроводжуватися висловлюваннями, які принижують честь та гідність особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заборовський В.В. Правова природа відповідальності адвоката за прояв неповаги до суду / В.В. Заборовський, В.В. Манзюк, // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 2. – С. 294–297. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pap.in.ua/2_2015/88.pdf.
2. Окрема ухвала Господарського суду м. Києва від 4 листопада 2013 року (справа № 910/13513/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34789892>.
3. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 8 січня 2014 року (справа № 910/13513/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36560218>.
4. Постанова Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 27 грудня 2012 року (справа № 0306/6360/2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28348668>.
5. Ухвала апеляційного суду Волинської області від 10 січня 2014 року (справа № 0306/6360/2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36568899>.
6. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 29 серпня 2012 року (справа № 5-1892км12) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26092445>.
7. Кипнис М.М. Повышение квалификации адвокатов – надёжный путь к профессионализму и профессиональной безопасности (на примере опыта адвокатской палаты г. Москвы) / М.М. Кипнис // Вестник палаты адвокатов Самарской области. – 2010. – № 2 (21). – С. 16–20.
8. Steur v. The Netherlands on October 28, 2003 (Application № 39657/98) : Judgment of the European Court of Human Rights in the case [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61410>.
9. Kurrianou v. Cyprus on February 15, 2005 (Application № 73797/01) : Judgment of the European Court of Human Rights in the case [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71671>.
10. Nikula v. Finland on March 21, 2002 (Application № 31611/96) : Judgment of the European Court of Human Rights in the case [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60333>.
11. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Gunduz v. Turkey» on December 04, 2003 (Application № 35071/97) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61522>.
12. Астахов П.А. Адвокатский иммунитет как гарантия права на защиту / П.А. Астахов // Закон и право. – 2006. – № 1. – С. 56–60.
13. Правила адвокатської етики, затверджені Установчим З'їздом адвокатів України від 17 листопада 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkdk.org/pravil-advokatskoji-etiki>.
14. Дабижа Т.Г. Иммунитет адвокатского высказывания / Т.Г. Дабижа // Адвокатская практика. – 2012. – № 5. – С. 25–27.